

2. Конфесійне життя України як вияв особливостей її культурно-цивілізаційної природи

Серед усіх складнощів сучасного суспільного розвитку України його перипетії, пов'язані з проблемами конфесійного життя й міжконфесійного спілкування, їх взаємовідносин з іншими чинниками формування «клімату» в спільноті, правомірно знаходяться в зоні посиленої уваги українського загалу, а відтак постають як актуальне поле релігієзнавчих досліджень. Фаховий аналіз конфесійного життя України в різних його виявах здійснює велика когорта науковців. Більшість дослідників відзначають, як характерні його ознаки, поліконфесійність, наявність міжконфесійних протистоянь, відносну стабілізацію конфесійної мережі, регіонально неоднакову її наповненість та інтенсивність включення у церковне життя віруючих, зростання, поруч конфесійної, ще й індивідуальної, часом еkleктичної, релігійності та ін.

Релігієзнавці⁵ у своїх пошуках пояснень особливостей розгортання і тенденцій конфесійного розвитку вітчизняних теренів виправдано звертаються до вивчення специфіки культурно-цивілізаційної природи України, на ґрунті якої поставали і взаємодіяли різні духовно-релігійні феномени. Адже поліконфесійність, а то й ширше - різноманіття релігійно-духовних, світоглядних поглядів і традицій, притаманні Україні не лише останніх десятиліть: вони виразно простежуються протягом всієї її непростой історії, починаючи з праукраїнських міфів і легенд та перших писемних хронік, як от «Повість врем'яних літ».

Поняття культурно-цивілізаційної природи того чи іншого народу покищо не має усталених в науковому обігу визначень. В тематично дотичних дослідженнях, де фактично розглядається така природа України, йдеться про фундаментальні основи питомих, характерних рис світосприйняття, світо- і саморозуміння, способу думання та відповідної культуротворчої діяльності. То ж під культурно-цивілізаційною природою по суті розуміється сукупність об'єктивно зумовлених, довгий час формованих та відносно сталих властивостей сприйняття і осмислення дійсності й самості, які призводять до тієї чи іншої специфіки дій з освоєння життєвого простору.

Релігієзнавчий контекст вивчення даної проблематики передбачає аналіз впливу релігійно-духовних факторів на формування, трансформації та реалізацію культурно-цивілізаційної природи України (зокрема й через посередництво різних церковних інституцій та відповідних традицій), а також аналіз взаємовпливів цих та інших факторів на названі процеси. При тому слід мати на увазі:

1. формування культурно-цивілізаційної природи не є історично здійсненим та остаточно завершеним процесом: доформування,

⁵ Напр.: Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів, 2005. – С. 39; Шевченко В.В. Україна духовна: постаті, події, явища. – К., 2008. – С. 364; Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 41.

еволюція, трансформації цієї природи відбувається постійно, через участь всіх його чинників;

2. відповідний вплив релігійно-духовних факторів взагалі й Церков зокрема відбувається не лише прямо, але й опосередковано: історичний вплив релігійно й конфесійно обумовлених світоглядних установок продовжується внаслідок їх «вмонтованості» в культурне передання, а тому проявляється в особливостях світо- та самосприйняття, думання і діяння всіх, навіть невіруючих;
3. відтак, відповідальність за співучасть як у трансформаціях й реалізації культурно-цивілізаційної природи народу, так і у підтримці й розвитку тих чи інших культуротворчих духовних традицій та конфесійних підходів мають усвідомлювати й нести всі учасники даних процесів.

Отже, в релігієзнавчому дослідженні виявів та втілень культурно-цивілізаційної природи України важливо з'ясувати не лише історичний внесок духовного, релігійно-церковного фактору у її формування, але й сучасний вплив Церков та, ширше, всього комплексу духовних чинників та процесів на те, як втілюються та розвиваються культурно-цивілізаційні риси українців.

Базові обумовлення культурно-цивілізаційної природи тих чи інших народів зводяться, на думку багатьох наукових авторитетів, переважно до природних умов проживання та геополітичного оточення, або ж впливу сусідніх народів (чи експансіонерів). Діючи протягом тривалого часу визрівання етносу, ці основні два фактори формували як психофізіологічні особливості народів, так і характерні світоглядні риси, певні типи господарювання, організації суспільства й керування ним, культури і духовності, а відтак – і певні культурно-цивілізаційні типи. Відповідно, такі особливості визначали й релігійний та конфесійний розвиток, відносини світської й духовної влади, організацію та специфіку функціонування релігійно-церковних інституцій тощо.

У свою чергу, останні також ставали культуротворчими чинниками, що спершу формували, видозмінювали, а згодом – відтворювали, зберігали та підтримували культурно-цивілізаційний «код», ментальну матрицю, виступаючи на різних етапах як революційні, ферментуючі чи консервативно-легітимізуючі структурами суспільства, що забезпечують продовження традицій.

Проте церковні інституції, будучи частиною суспільства, під впливом різних внутрішніх та зовнішніх причин періодично переживали кризові часи, коли не справлялися зі своїми завданнями, а відтак тоді трансформувалися, замінювалися іншими, а то й зникали разом із цілими народами. Найбільш відповідні культурно-цивілізаційній природі народу, серед якого діяли, церковні інституції, були спроможні тривалий час сприяти стабільному, порівняно успішному цивілізаційному поступу спільноти. Втім, в чому можна переконатися зі всією очевидністю на прикладі «Старої» Європи, тривалі

періоди відносної стабільності та бурхливого розвитку змінювалися кризовими періодами, що супроводжувалося витворенням «паралельних», часом досить відмінних шляхів трансформації культурно-цивілізаційної природи, за тією чи іншою участю релігійно-церковних факторів.

Україна, як частина Європи, сповна відчула й відчуває це на собі. Вона є учасником, з одного боку, загальноєвропейських процесів, починаючи з формування основних характеристик культурно-цивілізаційної природи, притаманних всім європейським народам, а з іншого – із-за своєї географічної (Захід – Схід, Європа – Азія) та геополітичної межовості має низку особливостей свого варіанту культурно-цивілізаційної природи, що є водночас джерелом її проблем та її потенційним багатством.

До питомих рис культурно-цивілізаційної природи українців, спільних для всіх європейських народів, можна віднести переважання волелюбної, демократичної вдачі, життєлюбності та практицизму, творчості. Українська чуттєвість, щедрість та гостинність обумовлюється багатим підсонням, а українська відкритість, толерантність і терплячість є радше наслідками географічного та геополітичного близького прикордоння. Всі ці особливості відбилися й на духовності та релігійності народу (індивідуалістичній і водночас цінуючій соборність, кордоцентричній з відсутністю фанатизму та з аксіологічними акцентами на етичності, з «одомашненням», «онародненням» Бога та святих). Однак варто враховувати той факт, що, поруч спільних для різних українських теренів макрогеографічних та геополітичних умов, діяли – і то по-різному – й місцеві, відмінні.

Дослідники, від М.Костомарова⁶, В.Липинського⁷, А.Річинського⁸, А.Княжинського⁹, і до сучасних – зокрема А.М.Колодний і Л.О.Филипович¹⁰, І.Лисого¹¹, С.Хрипко¹², Т.Длінної¹³ та ін., звертали увагу на формування інваріантності культурно-цивілізаційної природи українців залежно від кліматично-географічної локалізації та геополітичних обставин, а також і на

⁶ Костомаров М. Дві руські народности. – Ляйпціг, Б.р.

⁷ Липинський В. Релігія і церква в історії України. – К., 1995. – С. 66-67 та ін.

⁸ Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002. – С. 97-120, 171-237, 244-248.

⁹ Княжинський А. Дух нації: соціологічно-етнопсихічна студія. – Нью-Йорк-Філадельфія-Мюнхен, 1959.

¹⁰ А.М.Колодний, Л.О.Филипович. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. – Львів, 1996. – С. 52-53.

¹¹ Лисий І. Менталітет і духовна культура українців // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11/12. – С. 37-59.

¹² Хрипко С. Релігійний чинник у контексті геополітики та геопсихології українського етносу – головний детермінант ментальності української нації // Державно-церковні відносини в Україні в контексті сучасного європейського досвіду. Збірник наукових матеріалів. – К., 2004. – С. 96-112.

¹³ Длінна Т. Деякі етнопсихологічні аспекти української релігійності // Українське релігієзнавство. – 1996. – №3. – С.27-28.

певні особливості трансформації цієї природи під впливом різних соціальних умов (зокрема: П.Кралюк¹⁴.С.Ярмусь¹⁵.Р.Дмитерко¹⁶).

В першому випадку йдеться про українців рівнинної та гірсько-підгірської України: останнім, із-за вимогливішого й менш передбачливого підсоння більше притаманна зібраність та дисциплінованість, а тісніші контакти з іншими європейськими народами посилювали загальноєвропейські риси. В другому випадку йдеться про різні соціальні верстви: селян та міщан, майстрових та крамарів, військових та шляхту тощо, чиї, досить різні, умови життя та занять впливали на інваріантну еволюцію та вияви української культурно-цивілізаційної природи.

Її трансформація, під впливом складної вітчизняної політичної та релігійно-церковної історії, додала такі набуті особливості, як деякий мазохізм та ірраціональність. «Селянські» риси, із-за простого зменшення інших верств народу, було посилювали своє домінування (а зараз елімінуються). Демократизм і соборність почасти перероджувалися в анархізм та «гетьманство», індивідуалізм – у атомізованість, чуттєвість – в утопічну мрійливість, терпимість – у покірність та конформізм, а відкритість – у всеїдність та податливість. Такі не надто привабливі зміни були вимушеною реакцією на жорсткі умови на межі самозбереження народу, яка, однак, на думку деяких дослідників¹⁷, дозволяла накопичити відпорний потенціал. Він проявився у ХХ столітті, яскраво демонструючи незмінність базових культурно-цивілізаційних характеристик українців як волелюбного європейського народу, котрий не бажає розчинитися в євразійському світі.

Названі видозміни культурно-цивілізаційної природи не однаковою мірою стосувалися віруючих різних Церков. Проте слід мати на увазі, що посилення різновекторності розвитку українців, в тому числі й духовного, відбувалося тоді, коли вони опинилися у складі різних державних утворень, вже маючи різні конфесійні форми реалізації своєї духовної вдачі. Однак не варто й перебільшувати відповідні відмінності, які присутні й у наш час: спільного в усіх українців все ж більше, ніж відмінного (що, між іншим, характерно для різних європейських народів).

Натомість відмінності слід вивчати, зокрема на предмет їх суспільної користі, щоб мінімізувати можливі негативні наслідки їх зіткнень та використовувати позитивний, у тому числі й взаємодоповнюваний потенціал різноманіття. В цьому плані сучасне поліконфесійне життя України являє собою розлоге поле для досліджень та може й має бути ареною для доцільної

¹⁴ Кралюк П.М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці 16 - першої половини 17 ст. – Луцьк, 1996. – С. 16-68.

¹⁵ Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. – С. 32-33.

¹⁶ Дмитерко Ростислав. Християнізація та зміни громадсько-культурного життя міст // Історія релігій в Україні. Кн.2. – Львів, 1998. – С. 88-89.

¹⁷ Напр.: Скрипник Г.А. Національна ментальність та традиційні світоглядні уявлення // Історія української культури. У 5-ти томах. – Т. 4, кн. 1: Українська культура ХІХ ст. – К., 2008. – С. 259.

співпраці всіх чинників, зацікавлених у конструктивному духовному, культурному розвитку українців, адекватного розбудові демократичного громадянського суспільства.

Релігієзнавчий аналіз сучасної діяльності конфесій в нашій державі, включно з особливостями розвою та втілення теоретико-віроповчального комплексу, публічними настановами священнослужителів, практичним функціонування церков та релігійних організацій, їх взаємодії на рівні очільників, місцевих громад тощо, виявляє низку характерних моментів, обумовлених специфікою культурно-цивілізаційного субстрату, на якому розвивалося й продовжує розвиватися конфесійне життя України. Вони тією чи іншою мірою характерні для всіх або принаймні більшості конфесій України. Водночас частина з них викликає обґрунтоване занепокоєння кожного, кому не байдужий розвиток України як незалежної демократичної держави, зростання духовно зрілих її громадян.

1. Насамперед, поліконфесійність як така, із всіма її як позитивними (можливий збагачуючий взаємообмін) та негативними (насамперед, міжконфесійні конфлікти) виявами буття, постала й підсилювалася завдяки європейської «периферійності» українських теренів: сама наявність – як історична, так і сучасна – багатьох конфесій, зокрема християнських, зумовлена культурно-цивілізаційним «роздоріжжям» України між Сходом і Заходом, інваріантністю локальних трансформацій, під впливом зовнішніх чинників та обставин, її культурно-цивілізаційної природи.
2. Віруючим різних конфесій притаманний певний еклектизм та вибірковість у сповідуванні й навіть самому ознайомленні з постулатами своєї релігії та у слідуванні тим чи іншим церковним настановам. І йдеться тут не лише про двовір'я як наслідок складного процесу християнізації українців з частковими збереженнями дохристиянських вірувань або марновірств. Багато сучасних українців вірять відразу (але вибірково) в такі феномени, котрі зустрічаються навіть в різних релігіях, вже не кажучи про конфесії. Таке особливо характерно для теренів, де довший час зустрічались різні культури та цивілізації.
3. Останній фактор вплинув також і на формування українського вільнодумства, в т.ч. і щодо релігії та функціонування її інституцій, на визнання права іншого думати і вірити інакше. В цьому і сила, і проблеми українців. Адже йдеться не лише про міжконфесійну толерантність як чесноту, але і про брак системності у творенні та користуванні власним, національно продуктивним космосом світоглядних уявлень, і про брак відповідного діяння.
4. Різномірні «вкраплення» культурно-цивілізаційної природи України сприяють не лише розгортанню на її теренах поліконфесійності, а також (що є «іншою стороною медалі») - як регіоналізації та локалізації, так і індивідуалізації й «приватизації» конфесійного

життя України. Це в різний спосіб стосується всіх, зокрема й християнських конфесій: якщо для православних та католиків більше характерний персональний, «одиначий» рівень особливого «прочитання» й освоєння релігії й церковної традиції, то для протестантських та нехристиянських – вузькогруповий. Разом з тим, треба відзначити, що останній трапляється і у православних (братства) та католиків (наприклад, течії ковпаківців, догналівців).

5. Не надто обізнаним релігієзнавчо у своїй масі віруючим, воцерковленим та невоцерковленим, здавна притаманне в Україні «онародовлення» релігії. Раніше йшлося про наближення тих, в кого вірили і кого вшановували, до побутових уявлень та занять народу (в колядках Бог та його мати орють-сіяють, в численних казках про святих вони діють в злободенних ситуаціях серед простих людей, і всім священним особам, починаючи з Бога, приписуються чисто людські риси). В сучасності це продовжується, сказати б, профанною інкультурацією релігії. В конфесійному житті України таке явище помітним є практично скрізь, однак його відмінні вияви, як лакмус, проявляють особливості локальних варіантів еволюції культурно-цивілізаційної природи, а відтак і світогляду українців. Достатньо хоча б поглянути, чиї зображення попадають в приватні «пантеони» біля традиційних образків: Шевченка й Бандери чи Миколи II та Сталіна.
6. Обрядовіство, хоч зворушливо-емоційне в бабусі з глухого села, хоч функціонально-прагматичне в міського бізнесмена, також несе на собі відбитки різно-варіантності культурно-цивілізаційної природи України, однак демонструє і спільне: схильність українців до практичності у «взаєминах» з об'єктом віри та досить глибоко вкорінену стихійну інтимну релігійність.
7. Одним з некорисних для духовного здоров'я та націєдержавних інтересів українців наслідків різних зовнішніх впливів (як релігійно-конфесійних, так і культурних й політичних) на трансформацію культурно-цивілізаційної природи України є набуття таких рис, як індиферентність, всеїдність, невідпорність. Це стосується, зокрема, й сучасного конфесійного життя України: чимало віруючих та осіб, що принаймні декларують свої ті чи інші конфесійні симпатії або традиції, ставляться досить байдуже і щодо поступу свого, і щодо впливів чужого. Це не сприяє розвитку українських Церков та національно-культурній безпеці України.
8. Накладена на історичну поліконфесійність в Україні, поліваріантність нинішніх духовно-культурних пропозицій обертається, на жаль, не лише свободою їх вибору, але й для багатьох - браком бажання розібратися у відповідному різноманітті, надто зараз, в умовах, з одного боку, переобтяження інформаційним валом, а з іншого боку – нав'язування в ньому доступних продуктів для

легкої релаксації. В конфесійному житті України це призводить до самоусунення багатьох від освоєння чи хоча б осмисленого ознайомлення як з традиційними, так і з новими конфесійними феноменами.

9. Опосередкованим наслідком тривалих історичних періодів міжконфесійних чвар та невдач розбудови власної державності, в умовах чужих культурно-цивілізаційних впливів, стало інфантильне уникнення багатьма українцями відповідальності за стан релігійно-духовного життя як на індивідуальному й сімейному, так і на спільнотному й навіть державному рівні. Це й повне перекидання відповідальності віруючих на клір (кліризм, за визначенням А.Колодного¹⁸), і відсутність місіонерського запалу та бажання набувати сучасну освіту в значної частини кліру (насамперед, це стосується українських православних Церков), й самоусунення (через зайнятість, лінь чи у покладанні на свободу навчання) багатьох, навіть віруючих, батьків від духовно-культурного виховання своїх дітей та перекидання цієї місії на школу й телебачення, й недостатнє залучення державними чиновниками, чия робота дотична релігійно-духовної сфери, українських релігієзнавців як консультантів та експертів, і безвідповідальні, безграмотні тематичні матеріали багатьох ЗМІ тощо.
10. Нарешті, знайома з різних періодів складної української історії, політизація її конфесійного життя природно посилюється на сучасному етапі нових спроб агресивної «ревізії» культурно-цивілізаційної природи України. Вияви цього процесу можна спостерігати в різних формах і царинах: від взаємовикористання конфесійних чинників та вітчизняних політиків до модернізованого в доктрину «русского мира» ідеологічного постколоніального наступу на Україну.

Разом з тим, нині в конфесійне життя України входить молодь, котра народилась та виросла вже в незалежній Україні. Хоч і вона покищо не є вільною від усіх перерахованих особливостей, однак демонструє й відмінні риси, як це свідчать дані останніх репрезентативних соціологічних досліджень¹⁹ та аналіз колег²⁰. Обнадіює порівняльний інтерес, а також і

¹⁸ Колодний А.М. Конфесійне багатоманіття України як відображення її історії і перспектив // Релігійна свобода: міжконфесійні відносини у їх сутності і виявах в Україні. Спецвипуск №2. / За загальною редакцією А.Колодного та В.Климова. – К., 2010. – С. 22.

¹⁹ Рівень і характер релігійності українського суспільства // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», 8 лютого 2011 р. / Центр Розумкова. – К., 2011. – С. 31-53.

²⁰ Гаврилова Н. Современная религиозность. Во что и как верит молодежь Украины. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010.

більша прискіпливість та критичність молоді щодо феноменів конфесійного життя. Багато хто з покоління полілінгвів та інтернетно обізнаних українців перехворіють «вінегретністю» своїх релігійно-духовних запитів, переконаються в тому, що врівноважувати духовне життя більше здатна логічно вибудована світоглядна система (і то найкраще – національно адаптована). Тож ці обізнаніші українські покоління, обзавівшись родиною й дітьми, ще оцінять збережені часом загальнолюдські вартості, втілені в національно освоєних конфесійній і духовних традиціях, і тоді будуть готові їх розвивати – творчо та суголосно викликам сучасності.

Конфесійне життя України, відтак, залишаючись різноманітним, буде повніше відповідати культурно-цивілізаційній природі українців – європейській, що завжди відзначалась динамічністю. А певна межовість культурно-цивілізаційної природи України та доповнення оригінальними рисами потенційно можуть бути використані на благо: українці здатні зрозуміти, а тому й співпрацювати з народами різних культурно-цивілізаційних типів. Використання таких переваг, втім, може відбуватися лише за умови послідовної розбудови України на питомому їй європейському культурно-цивілізаційному фундаменті.

3. Міжконфесійний богословський діалог в сучасній Україні

1. Міжконфесійний богословський діалог в сучасній Україні: етап передумов та пошуку методологічної підстави. Задавшись питанням міжконфесійного богословського діалогу в сучасній Україні, ми відразу наштовхнемося на різнополярні оцінки можливості, доцільності та ефективності такого діалогу. Тонкощі проблеми ховаються у «богословській» специфікації міжконфесійного діалогу. Бо ж якщо можливість й доцільність міжконфесійного діалогу загалом спонукається очевидною необхідністю співіснувати в одній суспільно-історичній дійсності різних конфесій, які не в змозі виправити поліконфесійність громадян сучасної України, то потреба у богословському зрізі такого діалогу найчастіше спростовується (мовчки чи декларативно ігнорується, а то й заперечується). І для цього є вагомі підстави. Адже ж, з одного боку, завданням богослова є висловити Бога, світ та людину спираючись на ту істинну доктринальну основу, що є фундаментом віровчення певної конфесії (а тому міжконфесійний богословський діалог може видаватися безглуздою тратою зусиль на пошуки аргументації для тих, хто просто не здатен осягнути істину такою, якою вона є). З іншого ж – соціально-культурні обставини в сучасній Україні ще не спричинили критичної ситуації неможливості не вести аргументованих діалогів із іншokonфесійними богословами (не бачити поруч співіснуючих